

ВІРА ПРОСАЛОВА,

*доктор філологічних наук, завідувач кафедри історії української літератури і фольклористики
Донецького національного університету*

"МОЛЮСЯ ВАМ, ОТІ ДОРОГИ, ДОНЕЦЬКІ, ЧОРНІ, КАМ'ЯНІ...":

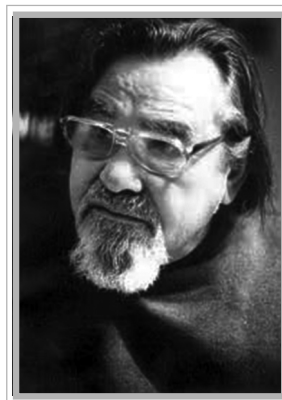
Донбас у художньому Всесвіті Миколи Руденка

*Чим ти рідний для мене, Донбасе, кряжистий мій краю,
Краю скель, териконів, суворих і ніжних степів?*

Так писати про вкриті курявою донецькі дороги міг лише виходець із шахтарського краю, який серцем відчував красу індустріального пейзажу, скрізь, куди не закидала його доля, марив рідною землею. Микола Данилович Руденко народився 19 грудня 1920 року в Юр'івці поблизу Комунарська (нині Алчевська), що на Луганщині, в шахтарській родині, тому все в Донбасі було йому милим і дорогим, навіть курява, що здіймалася над шляхом.

Поет не випадково згадує дороги, адже вони йому, вчорашньому випускникові школи, синові загиблого шахтаря, відкрили шлях у самостійне життя. У нелегкому для родини, що втратила на шахті свого годувальника, 1939 році він як переможець конкурсу на кращий літературний твір поїхав до Києва і вступив без іспитів на філологічний факультет престижного столичного університету. Проте провчився недовго, бо не хотів ніяких поблажок ні на свій стан здоров'я, ні на родинні проблеми, зумовлені матеріальною скрутою. Приховавши, що не бачить на ліве око через травму, якої було йому завдано ще в дитинстві, потрапив на військову службу, яку довелося відбувати у Москві в дивізії ім. Ф. Дзержинського, що охороняла Кремль, Мавзолей і членів уряду.

З початком війни М. Руденко був направлений на курси політруків, а після їх закінчення потрапив на передову, проте на передовій довелося бути недовго. В боях під Ленінградом 4 жовтня 1941 року був тяжко поранений розривною кулею, що вирвала шматок тіла та пошкодила



Руденко
Микола Данилович
(19.12.1920 - 1.04.2004)

Український письменник, філософ, громадський діяч, засновник Української Гельсінської Групи. Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1 ступеня, бойовими медалями.

У 1947 р. виходить його перша збірка віршів "З походу" і поета приймають до Спілки письменників України, він стає відповідальним секретарем видавництва "Радянський письменник", редактором журналу "Дніпро", секретарем парткому СПУ.

З 1970-х років Микола Руденко активно долучається до правозахисної діяльності, підтримує стосунки з московськими дисидентами, стає членом радянського відділення "Міжнародної амністії".

У цей же час створює нову теорію додаткової вартості, описавши її в роботах "Економічні монолози" (1975) та "Енергія прогресу", які з'явилися у самвидаві.

У 1974 р. за критику марксизму-ленінізму М. Руденко виключений із КПРС, у 1975 - зі СПУ. У цьому ж році відбувся його перший арешт за "антирадянську пропаганду", а в 1977 р. (5.02) - другий. Його засудили до 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Твори Руденка

були кваліфіковані як "наклеп на радянську владу". Рішенням Головліту (1978) всі його твори були вилучені з продажу та з вільного доступу в бібліотеках СРСР.

1987 - під тиском громадськості звільнений. Емігрував за кордон - спочатку до Німеччини, потім до США. Працював на радіостанціях "Свобода", "Голос Америки".

1988 - позбавлений громадянства СРСР.

1990 - повернувся в Україну. Відновлений у громадянстві, реабілітований.

1993 - за роман "Орлова балка" йому присуджено Державну премію України ім. Т.Шевченка в галузі літератури.

1996 - нагороджений орденом "За заслуги" 3 ступеня.

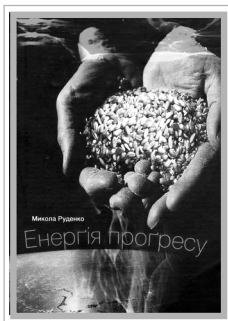
З 1997 р. - член Республіканської Християнської партії.

1998 - вийшли книги "Найбільше диво-життя. Спогади" та "Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії".

Після повернення в Україну мешкав у будинку письменників "Роліт".

Указом Президента України Л.Кучми від 19 грудня 2000 р. за №1347/2000 Руденку Миколі Даниловичу "за активне і послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, багаторічну плідну правозахисну і літературну діяльність" присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави.

У його рідній школі в Юр'івці (нині - Білянська школа-гімназія) 2011 року відкрили літературно-краєзнавчий музей М.Руденка.



Обкладинка книги
«Енергія прогресу», 2005 р.,
Тернопіль: "Джура"

кістки таза та хребта. Стан, за визнанням лікарів, був безнадійний. Довго довелося йому лікуватися, щоб повернутися у стрій - лишився політруком у прифронтовому госпіталі, з яким дійшов до кінця війни аж до Пруссії. Після демобілізації в 1946 році повернувся до Києва.

Шлях у літературу поет хоч і розпочав у довоєнний час, проте прокладав, уже маючи чималий життєвий досвід, заслужені нагороди: орден Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, бойові медалі. Після виходу збірки віршів "З походу" поет-фронтовик був прийнятий до Спілки письменників України. Тепер перед ним, капітаном у відставці, інвалідом війни, відкривалися блискучі перспективи, шлях до вершин радянського істеблішменту. Перші шаблі повоеванного життя підтверджували швидке кар'єрне зростання. Працював відповідальним секретарем видавництва "Радянський письменник", був редактором журналу "Дніпро", секретарем парткому Спілки письменників України, членом Київського міськкому КПУ, а ще виходили поетичні збірки, зароджувалися нові творчі задуми, що потребували втілення, невтомної праці.

Біографія М. Руденка на той час була справді бездоганною, однак безкомпромісна вдача письменника не дозволяла йому закривати очі на негаразди, лишатися байдужим до неправди, змушувала шукати відповіді на болючі питання, що не давали спокою. Студіюючи "Капітал" К. Маркса, особливо четвертий том, він дійшов висновку про хибність теорії додаткової вартості, що враховувала лише експлуатацію робітників, а поза увагою лишала здатність Землі створювати її. В основі ним виведеної теорії лежав закон перетворення і збереження сонячної енергії, який письменник розглядав у площині добротворення. Він гаряче прагнув будь-якою ціною повідомити про своє відкриття, попередити про наслідки помилки К. Маркса, тому написав про це до ЦК, сподіваючись, що прислухаться, звернуть увагу, проте марно. Більше того, його оголосили психічно хворим, а тодішній дружині - викладачеві медичного інституту - настійно рекомендували негайно зайнятися лікуванням чоловіка. Однак із цього нічого не вийшло, вдалося лише зруйнувати його родинне життя, що завдало нестерпного болю, але не зламало.

За критику марксизму, "серйозні ідеологічні ухили в літературній діяльності", як зазначалося у звинуваченні, Миколу Даниловича в 1974 році було виключено з партії, а наступного року - й зі Спілки письменників, що діяла,

звичайно, за вказівкою зверху. Щоб вижити, мусив улаштуватися на роботу нічним сторожем у санаторій "Конча-Заспа", проте не відмовився від своїх переконань, наполегливо шукав однодумців, тому налагодив контакти з іншими правозахисниками: Андрієм Сахаровим, Петром Григоренком, Оксаною Мешко, Ніною Строкатою та багатьма іншими. Письменник усвідомлював, що "без страждання не може бути творчості, без творчості не може бути творця", тому продовжував працювати і бити на сполох, скільки вистачало сил. "Чим більше тиснули на Миколу, тим твердіше відстоював він свої погляди", - згадував про цей період із його життя П. Григоренко.

Тепер, щоб знайти шлях до читача, письменник освоює наукову фантастику, висуває свою версію загибелі планети Фаетон, вірячи, що людина здатна як створити все, за винятком хіба що земної кулі, так і зруйнувати, тому й попереджає про можливі наслідки її дій. Роман "Формула Сонця", відданий до видавництва "Радянський письменник", хоч і був підготовлений до друку, проте так і не був тоді опублікований. Кривава вакханалія тільки набирає оберті.

Незабаром, у 1977 році, М. Руденко був заарештований. На свій захист він сказав: "Ні, я не вважаю, що всі мої міркування непомилні. Але я не помиляюся в основному: ніякого злочину супроти радянської влади я не вчинив. Усе, що я робив, було скероване не проти радянської влади, а проти бюрократичних спотворювань нашої держави". Однак суд, що відбувся при зачинених дверях у Дружківці, що на Донеччині, виніс йому суворий вирок: 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Так тоталітарний режим розправився над правдошукачем, який дбав про збереження цивілізації, захист людської гідності. Покарання довелося відбувати у селищі Барашево (Мордовія), потім Кучино Чусовського району Пермської області, а з 1984 року разом із дружиною, яка була покарана за спроби передати на волю його твори, - у селищі Майма Гірсько-Алтайської автономної області. В умовах суворого режиму, що ламав і сильніших фізично, і набагато молодших від нього, письменник не втратив людської гідності, навпаки, використовував кожну вільну хвилину для творчості, лишаючись вірним своєму покликанню.

Звільнений у 1987 році, не маючи житла, яке після арешту було конфісковане, М. Руденко емігрував спочатку до Німеччини (1987), а потім - до США (м. Нью-Йорк). Тут він дістав можливість вільно писати і друкуватися, працювати спочатку на радіостанції "Свобода" (Німеччина), потім - "Голос Америки" (США). У цей час його твори перекладаються англійською, німецькою, французькою та іншими мовами і виходять за межами України. У 1990 році його обрано Дійсним членом Української Вільної Академії Наук (США), нагороджено літературною премією Українського фонду культури ім. В. Винниченка, проте його душа линула в рідний край.

У цьому ж році М. Руденко повернувся в Україну, щоб працювати на своїй землі, заради якої "мерз у болотах, йшов під свинцем вологою ріллею", заради якої, зрештою, жив. Образ рідної землі набуває у нього амбівалентного тлумачення. Це об'єкт замилювання і розчарування, технічного прогресу і руйнації, джерело сили і водночас загрози життю. Особливо тепло відгукується він про Донбас: "Чим ти рідний мені?.. Чим ти вріс в мою душу навіки? / Може, тим, що зростав я на схилах твоїх крем'яних? / Може, тим, що у шахтні струмки, у замулені ріки / Я купатись ходив і любив побродити по них?". Атрибути рідного краю, схоплені спостережливим оком митця, відбивають не лише замилювання його красою, а й розуміння наслідків людського втручання. "Той, кому справді болить, намагається

висловитися просто і природно, як просто і природно болить серце", - підкреслював Леонід Талалай одну з характерних ознак манери свого побратима по перу.

Лірика, що дозволяла швидко реагувати на події, відбиває шлях духовних пошуків і прозрінь Миколи Руденка. Дебют автора мало чим відрізнявся від інших: ті ж згадки про фронтіві будні, дорогою ціною здобуту перемогу, все та ж типова для того часу риторика, а іноді й кон'юнктурний підхід до тем, що були актуальними на той час. Довірливість інтонацій, без сумніву, імпонувала читачам, а монологічна форма викладу дозволяла не лукавити з ним, а висловлюватися щиро, відверто:

*Я не стогнав, - не дозволяла совість.
Я тільки сам до себе говорив:
Яка ж тут може бути випадковість,
Коли ми всі йдемо в один прорив?¹*

Усвідомлення себе часткою великого народу-переможця додавало сил, змушувало забувати про особисте.

Після розвінчання культу Сталіна в поета відбувся світоглядний злам, наче полуда спала з очей, розчахнувши душу на дві частини: "півсерця - в зорях, пів - у хижій млі". Своє одкровення поет хоче донести до читача, проте знаходить нерозуміння в тих, хто дбає лише "про своє корито, про хату скраю та про гаманець".

Поступово поет звільняється від прямолінійності, виробляючи свою власну життєву філософію, суть якої полягає в єдності всього суцього, пантеїстичному світосприйнятті, вірі в безсмертя душі.

*Я небо вечірнє гортаю, мов книгу, -
І зорі, як букви, стають у рядки.
Слівце помірковане,
Кволе,
Обачне
Мені не годилося там, у бою.
Об Сонце, неначе об коло наждачне,
Я вицистив совість і душу свою²*

Тепер поет прагне відмежуватися від житейської суєти, щоб зосередитися на головному: духовних основах буття. "Руденко - поет серйозний і вдумливий, лірика його - це насамперед лірика філософського роздуму, і якщо, в окремих випадках, можна говорити про ілюстративний характер його поезій, то це ілюстрація не скороминулих політичних гасел, а непроминальних - у збірному розумі людства - світоглядних вартостей", - небезпідставно вважає Ігор Качуровський.

М. Руденко - не лише автор багатьох поетичних збірок, а й романів "Слідами космічної катастрофи" (1962), "Чарівний бумеранг" (1966), "Орлова балка" (1970-і), "Син Сонця - Фаєтон" (2002), книг "Найбільше диво - життя. Спогади" (1998), "Енергія прогресу. Нариси

¹ Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936-2002) / Упорядкування, передмова і післямова Л.Талалая. - К.: Дніпро, 2004. - 800 с. - С. 101.

² Там само. - С. 77.

з фізичної економії" (1998) та інших творів. У різних сферах діяльності - науковій, публіцистичній, літературній - він виявляє цілісність природи, проникливість і розважливність. Свої філософські прозріння, економічні спостереження виклав у працях "Економічні монолози" (з'явилася в самвидаві в 1975 році), "Шлях до хаосу", а також висловлює устами героїв, які, як і автор, прагнуть збагнути таємниці Всесвіту, своє місце в ньому.

До фантастики письменник звернувся, шукаючи ту нішу, яка б дозволяла показати в інших часопросторових вимірах те, що діялося на Землі, зокрема в Радянському Союзі, але про що не можна було й згадувати. У романі "Чарівний бумеранг", наприклад, зображено розвиток цивілізації, яка суперечила законам природи і моралі, що й призвело до загибелі десятої планети Сонячної системи - Фаетону. Письменник висловлює гіпотезу, суть якої полягає в тому, що причиною загибелі планети були не якісь космічні катастрофи, а її мешканці, здатні не лише творити, а й руйнувати.

"Для поета і мислителя Галактична Монада уявляється в образі Вселенської Матері чи Бога, вона уособлює в собі Незрівнянну Могутність, Світову Любов, Невмируще життя... , - коментує позицію автора в романі "Ковчег Всесвіту" М. Жулинський. - Це той жаданий і недосяжний ідеал всеохопної мудрості і космічної правоти, предвічного устремління людства до Вищого Суду, який визначить, врешті-решт, правоту одних і несправедливість інших, згармонізує життя, внесе порядок та лад і в людські душі, і в земну цивілізацію".

У науково-фантастичних романах здебільшого осмислюється тема духовної єдності як запоруки прогресу, про який неухильно мріяв автор, акцентується ідея Всесвіту як єдиного взаємозв'язаного цілого. Тому фантастика була способом привернення уваги до вселюдських проблем, служила застереженням від згубної ідеологічної конфронтації.

Плідна творча діяльність письменника в 1993 році була відзначена Шевченківською премією. Визнання здобули його поезії та роман "Орлова балка", що був уперше надрукований за межами України, в Балтиморі (США), адже у творі зображувалося те, чого в Радянському Союзі, якщо вірити тодішній офіційній інформації, не було й не могло бути: торгівлю наркотиками, контрабанду та інші подібні явища. Сміливість письменника виявилася не лише в зображенні тем, на які було накладено табу, а й у характері їх осмислення, що виходив за межі соцреалістичних канонів.

Дія в романі "Орлова балка" відбувається спочатку в Одесі, що постає осередком мистецьких сил, злочинності та контрабанди, а потім переноситься у шахтарське містечко Донбасу, куди Іван, щоб урятувати від пияцтва, перевозить свого брата - талановитого художника Володимира Тарана. Однак локалізація дії не означає протиставлення: злочинної, скажімо, Одеси і трудового шахтарського містечка, що виявляється Меккою для спостережливого художника, який зумів передати на полотні те, що для більшості мешканців міста стало вже звичним, а тому й непомітним.

У романі відчутна поетизація шахтарського краю, індустріальних пейзажів - по-своєму прекрасних і водночас загрозливих. "Проте в Донбасі взагалі не можна визначити, чия

курава над тобою плаває - твоя власна чи, може, принесена від сусідів, - зазначає письменник. - Орлова балка теж цього не знала - вона, святкова й урочиста, так відкидала ту куряву, як юність відкидає обивательську практичність, лишаючи для своїх поривань чистоту незатьмареної романтики. І люди мимоволі тягнулися до балки, мовби вона була єдиним храмом, котрий заслуговував на їхню шану". Природа в романі зображується храмом, що потребує особливого ставлення, адже людина, підкоряючи її, нерідко бездумно користується її дарами. Письменник намагається привернути увагу до екологічних проблем, показати, як митець відкриває людям те, повз що вони проходять кожного дня, не помічаючи найочевиднішого.

Неодмінною прикметою шахтарських міст є, звичайно, терикони, що символізують, з одного боку, освоєння підземних надр, а з іншого - становлять загрозу навколишньому середовищу, людському життю, бо випромінюють шкідливі для здоров'я людей сіркові сполуки. Події в романі набувають багатоаспектного висвітлення: через сприйняття художника, шахтарів, членів їхніх родин. Завдяки висвітленню з різних позицій конкретна подія чи ситуація набуває багатовимірності. Так, наприклад, шахтарі спостерігали за наполегливою боротьбою Григорія Медуна з териконом, що наступав на Орлову балку і загрожував замуленню струмочка, проте лише після того, як це намалював Володимир, непомітно, нарешті, стало помітним, очевидним, набуло глибокого змісту.

Тема митця, який заробляв виготовленням ікон, що продавалися за кордон, дозволяє простежити, як вразлива творча особистість реагує на забруднення навколишнього середовища, прагне привернути увагу до бездумного винищення природного ландшафту. Шлях Володимира Тарана - це пошуки себе, подолання поразок і падінь, спроби морального очищення і спокути.

Картина "Каяття" подається через сприйняття кількох героїв: самого автора, який лишився невдоволеним, бо каміння на його полотні "не заговорило", як хотілося б художнику; Ксені, яка віддає перевагу іншій роботі Володимира і, нарешті, Грицька Прокоповича, який не міг відвести від неї очей, вражений спостережливістю маляра. "Свіже око, - похмуро й винувато буркнув він. - Ми звикли до цього неподобства, а вам одразу заболіло". У цих нехитрих словах літньої людини - найвища похвала. Невипадково Марко Павлишин вважає цю картину "пропагандивною", маючи на увазі реакцію глядачів, які усвідомили небезпеку і збудували мур, що запобігатиме сповзанню терикона в балку. Однак це часткове вирішення питання, адже терикон наступатиме з іншого боку. Та й подібних териконів у кожному шахтарському містечку чи виселку чимало. М. Руденко як виходець із шахтарського краю, одного з найбільш забруднених регіонів України, розумів це, адже його рідна Юр'ївка знаходилася поблизу Комунарська (нині Алчевська)¹. Це місто і зараз служить своєрідним лакмусовим покажчиком напрямку вітру, адже забруднена його частина завжди вказує, в якому напрямку розносяться їдкі часточки диму від хімічного комбінату, що знаходиться у центрі міста.

¹ Комунарськ зустрів мене їдким і нестерпним доменним та мартенівським димом, про який я вже встиг забути. Вокзал стояв просто біля домен, полум'я разом із чадом вихоплювалося з черева металевих потвор. А місцеві люди так до цього звикли, що почувалися тут, ніби десь на узліссі", - згадував письменник відвідини рідних місць.

В романі "Орлова балка" описано чотири картини, які привертають увагу глядачів, породжують дискусії, виявляють різні погляди на зображене. Неоднозначність рецепції закономірна, адже герої мають різний життєвий досвід, смаки, не завжди розуміють авторський задум, "мову" барв, ліній, штрихів. "Малярство - так говорить народна мудрість - також зрозуміле лише знавцям, хоча бачити його може й осел", - вважав Ульріх Вайсшайн. Твори мистецтва тим і цікаві, що дають простір уяві, задовольняють естетичні смаки, викликають емоційну реакцію, що нерідко стає стимулом до дії.

Письменник намагається передати етапи творчого процесу: виникнення задуму, художньої обробки матеріалу, авторської оцінки створеного, його шліфування тощо. Написана не без впливу Ксені, картина "Берег вічності" містить цікаве поєднання деталей, багатозначність яких очевидна. На пагорбі зображено стару напівзруйновану церкву, крізь мури якої пробивається молодий клен, що символізує нове, чітко невизначене, проте вже помітне спостережливого оку митця. "Одне вмерло, друге ще не народилось" - так сприймає Ксеня зображене. На передньому плані цієї картини подано циганку та її родину довкола вогнища, що не тільки зігриває, а й очищає, вселяє надію, віру в божественну справедливість. Деталі картини мають багату символіку, від усвідомлення їх значення залежить сприйняття твору. Самому художникові здається, що він передав на полотні всеприсутність Творця, єдність усього суцього. Пантеїстичні роздуми Володимира Тарана доповнюються авторським відступом, що підтверджує близькість їхніх поглядів і мистецьких принципів.

Остання описана в романі картина - "Причинна" - дає простір для різночитання, провокує неоднозначність рецепції, демонструє дивовижну інтерпретаційну невичерпність, бо зображує, як дівчина, що в роки Другої світової війни втратила всю родину, танцює голою перед робітниками і німецькими наглядачами. Краса оголеного тіла на тлі світанку здається дивовижною, а сама героїня - Надійка - не божевільною, а провісницею нової ери, що не знатиме жахів війни. Оголеним дівочим тілом підкреслюється нехтування умовностями світу, природна чистота, а танцем - розкутість, магічна сила дійства, що змушує хоч на хвилинку забути про лихоліття. Мистецькі твори, як показано в романі, непокоять, хвилюють, викликають здатність співпереживати і, зрештою, відповідати "за те, куди природа нас веде".

М. Руденко - письменник-універсал, якому притаманні планетарні масштаби мислення, стійкість і наполегливість у відстоюванні життєвих переконань. Ні психологічний тиск, ні моральні тортури, ні мордовські концтабори, ні навіть позбавлення громадянства не зламали його, не знищили творчої снаги, бажання творити для України і всього людства. Його життя і багатогранна діяльність як поета, прозаїка, фантаста, науково-економічного дослідника, правозахисника назавжди залишаться у пам'яті нащадків, бо він любив цю землю "без міри", творив для неї і всіх нас, його співвітчизників.



ДК 908(477.62)
ББК 63.3 (4УКР-4ДОН)
П 63

ПОСТАТІ. Нариси про видатних людей Донбасу. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. - 216 с.

ISBN 978-966-317-099-2

Книга підготовлена в рамках проекту "Культурне обличчя Донбасу". До неї увійшли розповіді про видатних людей краю, які жили і працювали тут у XIX-XXI ст. Це представники різних сфер діяльності - поети й науковці, композитори і співаки, геологи і економісти, управлінці і політики, журналісти і правники. Але всіх їх об'єднує одне - вони народилися і сформувалися як особистості на Донбаській землі, працювали для неї, оспівували в творах. Вони формували і продовжують формувати образ Донбасу як провідного східноукраїнського регіону, який дав промисловості, культурі і науці країни значимі здобутки, високі таланти, проривні рішення.

Для істориків, краєзнавців, широкого загалу, всіх тих, хто цікавиться історією України і Донбасу, і особливо для молоді, від якої в першу чергу залежить, аби наш край розвивався, процвітав і ставав авторитетним і значущим у межах держави й світу.

ISBN 978-966-317-099-2